

SZÁLLÁSI ÁRPÁD: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ (1885–1936), AZ ORVOSOK ÉS A BETEGSÉGE

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

A száz esztendeje született és lassan félszázada holtában is halhatatlan Kosztolányi Dezső a legderűsebb költőink közül való. Látszólag, legalábbis. Tegyük csak képzeletben a mindig huncutkásan mosolygó bohém fényképarcát Ady fejedelmien gögös és komor, Babits riadtan vibráló, Juhász Gyula mélán merengő, vagy József Attila zsenitűző tekintete mellé – a különbözőség szembeötlő. Az sem lehet véletlen, hogy legnagyobb humoristánk, Karinthy Frigyes volt a legjobb barátja, vásott kölyökként pukkanstották olykor (akár villamoson is) a gyanútlan pesti polgárokat, tekintélytiszteletlenségért nem kellett a szomszédba menniük. Kancsal rímeket remekeltek, aligha létezett oly kacifántosan hangzó név, amelyet ne tudtak volna intarziás bravúrral egyetlen mondatba improvizálni. Gyakran játszották el a 'Szegedi vérmatinét', ahol képzeletben a közönség fölkoncolja mindkettőjüket, Kosztolányit a versekért, Karinthy a humoros jelenetekért. Groteszk ötletüknek mindig nagy sikere volt. Sokszor bemutatták, hogyan fognak öregén és gügyén egymással társalogni a szenilitás végső határán. Sajnos, tévedtek. Alig múltak ötvenévesek, s örökre lezárult írói pályafutásuk.

Kosztolányi, akinél senkire nem illik jobban Buffon híres mondása, hogy „a stílus maga az ember”, könnyed eleganciával tudta elbűvölni kortársait. Olyan ellenpólusú lángelméket is, mint Babits Mihályt vagy József Attilát. Csak orvos barátai és felesége tudták, hogy a kedvesen kihívó póz mögött mekkora szorongás, milyen hipochondria rejtőzik. Betegesen félt minden fertőzéstől, különösen a könnyű kalandok kínos következményeitől. Tegyük hozzá, ettől nem alaptalanul. Ám akkor is bújta az orvosi lexikonokat, akár voltak panaszai, akár nem. Különösen Brenner József doktort (aki Csáth Géza néven már befutott novellaíró és zseniális zenekritikus volt), az unokaöccs ideggyógyászt, a Moravcsik-klinika különös reménységét gyötörte kérdéseivel és kétségeivel, de jutott belőle a Szent István Kórházban dolgozó Kosztolányi Árpádnak, s a Rókusban gyógyító Rajz Sándornak is. Felesége, Harmos Ilona 1912-ből azt írta: „Dide fertőzéstől fél, fél, hogy kezét fogott valamelyik vérbajos barátjával és úgy fertőződött”. Érdekes, hogy mindig az extragenitális infectiótól félt, pedig hogy rajongott a kis szobalányokért. „Tudja, pontosan tudja, hogy ez a félelem esztelen és oktalan, de nem tud szabadulni félelmétől. Álmából ébredő orvos barátjának, öccsének egyetlen szavára megnyugszik” – jegyezte le az írónő feleség. Olykor egy Dosztojevszkij-hős pózában tetszeleg. „Azért kell büntetést elkövetni, hogy vezekelhessen. Mámor után jöjjön a csömör.” 'A szegény kisgyermek panaszai' (1910) egy gyermekien tisztaelkű felnőtt férfi gyönyörű költői megnyilatkozásai voltak. A doktor bácsi itt még „áldott aranyember... Ő ír medicinát, keserűt, édest, sárgát, vagy lilát”, ő a „titkok tudója és csupa titok”.

Míg a halálos kór hatalmába nem kerítette, két orvos állott igazán közel Kosztolányihoz. Az egyik az unokaöccse, Csáth Géza volt, akivel összefűzte anyai ágon a Brenner–Decsy rokonság, s a narkómánia iránti fogékonyság. A morfinista Csáth Géza tragédiája ismeretes. Kosztolányi szerint még nem volt a végzetes szenvedély rabja, amikor az 'Opium' című híres novelláját írta. Ám benne lappangott a mesterséges eufória iránti sóvárgás. A morfin viszont, akár a pupillákat, az író látóterét is beszűkíti, így „Csáth Géza az egészsége idején volt

álomlátó, aztán csak a földre tekintett”. A mámorban művészete csak hanyatlott. Így látta a költő unokaöccse végzetét, együttérzéssel, mentegetve, mintha csak érezte volna, hogy egyszer neki is szüksége lesz a fájdalomcsillapító oltásokra.

A másik kivételes orvos barátja Ferenczi Sándor volt, aki rendkívül vonzódott a művészetekhez és a művészekhez. Kosztolányitól tudjuk, hogy Krúdy Gyulát csodálta leginkább (pszichoanalitikus és esztétikai alapon egyaránt joggal), Ferenczi hívta fel a költő figyelmét D. H. Lawrence mélylélektani művészetére, az a Ferenczi, akinek nevét már korábban Freudé mellett emlegették, akinek köszönhetően Budapest a lélekelemzés egyik fővárosa lett, s úgy emlegették Bécs mellett, „mint valaha az ókorban Athént és Rómát”. Csodálta Freudot, aki talán az „utolsó világtörténelmi csalódást mérte az önhitt emberre, aki, miután Keplertől megtudja, hogy a naprendszernek nem a Föld a központja, s Darwintól, hogy teste az állatokéval rokon, Freudtól – mély döbbenetére és érthető felháborodására – arról volt kénytelen értesülni, hogy lelkét is könyörtelen törvények igazgatják”. Ferenczi vállalkozása a nemiség elméletéről Freud után is hősi merészségnek tetszik – írta róla Kosztolányi a nekrológiájában. A pszichoanalízis Kosztolányi művészetére is erősen hatott – az ’Édes Anna’ tanúskodik róla.

Az élet minden szépségét igazán élvezni tudó, atlétatermetű, másoktól a sikert sohasem irigylő sikerember valódi rablógazdálkodást folytatott kivételes tehetségével. Vers, novella, regény, tárcsa, kritika, műfordítás, nyelvművelés, irodalmunk képviselője külföld felé (PEN Club) szinte életeleme volt, miként a társaság, a társadalmi élet, amelynek varázslatos szereplője tudott lenni. Ehhez a felfokozott bioritmushoz szüksége volt vélt és valódi serkentőkre, így számolatlanul szívta a cigarettákat, védte a feketét, minél koncentráltabb koffeintartalommal, és (sajnos) korán megkóstolta a kokain mámorát. Hogyan is írta a játékos ’Csacsi rímek’ rendhagyó epigrammaiban?

„Csodálkozol a kokainistán,
s nem érted?
Gondolkozzál az okain is tán –
s megérted.”

Kevesen sejtették ennek öngazoló jellegét. Fiatal korában súlyos szénanátha gyötörte, s hogy csökkentse az ornyáلكahártya ingerlékenységét, gyógyszerész ismerőseitől vagy rokonaitól szerzett kokainnal ecsetelgette. Az antiallergiás hatás lassan szenvedéllyé vált. Az anyai ágon patikus família és orvos barátai hosszú ideig gyanútlanul látták el az egyre híresebb író, ezt a „csekélységet” indokoltnak és veszélytelennek vélték. Feleségének feltűnt, hogy bár szeszes italt nem fogyasztott, mindig olyan volt, „mint aki egy kicsit mámoros”. Később talált rá a kis üvegre, amelyben a mérget rejtegette.

„Jéghideg, gyöngyvirágszagú, nyilalló. Mint a jégbehűtött pusztaság. – Hűt és fűt, Utána a világ: szegényház” – írta jegyzőkönyvbe narkomán élményeit, absztinenciás fogadalommal kiegészítve.

Nem tudni pontosan, mikor kezdődött a betegsége (daganat esetében ez amúgy is mindig kérdéses), de 1933 nyarán vette észre, hogy a bal alsó ínyén, a két hiányzó foga helyén szilvamag nagyságú, bíborvörös és érzékeny folt keletkezett. Fóbiája rögtön telibe talált, „rákom van”, közölte feleségével, aki nem először hallott már hipochondriás öndiagnózisokat. Kezdetben kamillával öblögette, de a biztonság kedvéért felkereste egyik fogorvos ismerőst. Aztán egy másikat. Jóváhagyták a kamillakúra folytatását, a folt már-már halványulni látszott. A fóbiás tipikus tulajdonsága, hogy szívesen kontrolláltatja a kórismét. Olykor többször is.

Az 1933-as év nyarán az Adria-parti Dubrovnik városában volt a PEN-kongresszus, földije, egykori iskolatársa és író barátja, a szeretett Szabadkán orvoskodó Munk Artúr hiába várta a magyar osztály elnökét, helyette a kitűnő kritikus, Schöpflin Aladár és a műfordító

Radó Gyula képviselte színeinket. A költő és családja Tátraszéplakra utazott pihenni, hogy hazafelé végre útba ejthesse a Kosztolányi család ősi rezidenciáját, a felvidéki Nemeskosztolány községet. Tátraszéplakon is kivizsgálták, belgyógyászatilag mindent rendben találtak. Ám a költő türelmetlenül sietett haza, életeleme volt az írás és az irodalom világa. Az ínyén keletkezett folt tovább kellemetlenkedett. Egyik orvos lápiszólást, a másik meleget ajánlott rá, a harmadik pedig a rágás irritálása elleni védekezést. A klinikusok is az utóbbival értettek egyet. Hónapokig fogorvoshoz járt, egész alsó fogsorát „megpántolták” arannyal, hogy a hídnak a rágóterhelés elosztására minél több pillére legyen. Kezd rászokni a fájdalomcsillapítókra, majd felkereste a III. sz. Sebészeti Klinika igazgatóját, Ádám Lajos professzort, aki átmenetileg megnyugtatta a kétségbeesett költőt. Kosztolányiné könyve szerint Ádám professzor után „két hét múlva egy neves, fiatal szájsebészt kerestünk fel. Megnézi és műtétet ajánl. Erről viszont azt mondogatják, hogy szereti a gyökeres megoldásokat, mi tehát konzíliumot kérünk...” A fiatal stomatológus tanár, mint Salamon Henrik professzortól tudjuk, Simon Béla volt, aki szintén a kebelbeliek közé tartozott. „Huszonöt éves barátság fűz hozzád – érvelt Kosztolányi –, elvárom tőled, mondd meg az igazat... Mi történhetik? Legfeljebb főbe lövöm magam...”

A konzílium valóban megtörtént, még 1933 karácsonya előtt, szinte feloldhatatlan dilemmával. Simon Béla radikális rezekciót javasolt, Ádám professzor viszont nem bízott a műtéti megoldásban. Simon tanár az aranyhidat mindenképp leszerelte, de a fájdalom nem csökkent. A költő utoljára egy bőrgyógyász tanárhoz fordult (szintén Salamon Henriktől tudjuk, mert Kosztolányiné nevet nem említ), Török Lajos professzor volt, a kor egyik legtapasztaltabb dermatológusa. „Kérem, én itt nemcsak hámhiányt látok, hanem hámszaporulatot is. Tessék eljönni holnap a Poliklinikára, majd megnézzük.” A fenti sorokat is Kosztolányiné jegyezte le. Török professzor próbakimetszést javasolt, Simon Béla elvégezte, még 1933 karácsonya előtt. A szövettani vizsgálat egyértelműen bizonyította a nyálkahártyák egyik legrosszabb indulatú alakját. A fedődiagnózis viszont epulis lett, amit már korábban kigondoltak megnyugtatóra. A karácsonyt az unokaöccs Kosztolányi Árpádeknál, Ludaspusztán töltötték. A „bús férfi panaszai” gyűltek, de szaporodni látszott az „epulis” szövetállománya is.

1934 vízkereszt napján (amikor évente a francia követhoz szoktak menni), január 6-án Ádám professzor elektrokauterrel kiégette a kóros szövetet, ami nem számított radikális megoldásnak. Nem nyúlt a regionális nyirokmirigyekhez, noha a metastázis már feltételezhető volt. Elfogadható magyarázat rá, hogy ekkor villant fel a rádiumkezelés első „reménysugara”. Akkorra tekintélyek, mint Gösta Forssell, Knut Lindblom és Berven professzorok világra szóló eredményeket közöltek a Radiumhemmet rákgyógyító hatásáról. Berven tanár irányítása alatt Stockholmban működött a világ legnagyobb sugárterápiás laboratóriuma, biztató eredményeiről az 'Orvosképzés' 1935-ös évfolyama is beszámolt. Itt tanulta a rádium- és röntgenkezelés technikáját Kisfaludy Pál (1890–1956), a sugárártalom egyik hazai mártírja.

Semmi csodáltnivaló azon, ha Ádám professzor, aki különben is rajongott Kosztolányiért, nem akarta metszésekkel „elcsúfítani” kedvenc költője arcát. Nem állt egyedül a sugárterápia túlbecsülésével, hogy sajnos annál fájóbb legyen a csalódás. A helyi érzéstelenítés olyan jól sikerült, hogy derűsen fogta fel az egészet. Dicsérte a tanár ügyességét és a műtősnő kecses bájait. Azzal búcsúzott, ha fáj, bevehet egy kevert port. „Levert volt, kapott egy kevert port” – írta később cédulára, amikor már szólni sem tudott, akár később óriási pályatársa: Babits Mihály. Harmadnapra mentőkocsival szállították vissza a Fásor Szanatóriumba. Rögtön ölé mérget követel, hogy ne kelljen tovább szenvednie. A tüneti kezeléstől lassan annyira csökkentek panaszai, hogy erdélyi felolvasó körútra vállalkozhatott. Még soha nem látta székelő ősei szülőföldjét. Sebe azonban nem gyógyul, hazajövele után újabb műtét vált szükségessé. Most az érzéstelenítés kevésbé sikerült, vagy inkább a rezekció radikálisabb, mert Ádám professzor csontot is kauterizált. Kétségtelenül sebe ezúttal viszonylag szépen

begyógyult. A részleges mandibula-rezekció április 17-én történt, az operáció mértéke és a daganat progressziója érthetővé teszi, hogy nem ment annyira fájdalommentesen. Az orvos, az író és a barát Munk Artúr túl szigorú, mikor a „nagy sebész súlyos tévedéseiről ír”, szerinte „radikális műtéttel megmenthette volna a költő életét, ha... kegyetlenül kiszedik a daganat szomszédságában ülő fertőzött mirigyeket. Kosztolányit, a költőt kímélték. Nem akarták elcsúfítani. Bízta a rádiumban... és ez lett a végzete.” Súlyos vád súlyos tévedést emlegetni. Ötven esztendő telt el azóta, az orvostudományon belül a daganatkezelés is sokat fejlődött (kobaltágú, citosztatikumok stb.), mégsem állítható biztosan, hogy ma bárki garantálhatná a maradéktalan gyógyulást.

Tény, hogy 1934 júniusának közepén állapota kielégítő, az orvosok egyöntetű tanácsára kiutaztak Stockholmba, az áttétek besugárzására. Berven tanár megvizsgálta a költőt, és elrendelte a rádiumkúrát. Ma már ellenőrizhetetlen, valóban a svéd fővárosban hallotta-e először odaadóan ápoló felesége a karcinóma kórismét. A németül kitűnően beszélő Berven tanár csak Kosztolányiné kifejezett kíváncsiságára nem mondta meg magyar páciensének a valódi diagnózist, mert Svédországban „ez a szokás”. A sugárkezelés befejezése után a magabiztos skandináv tanár „gyógyultan” küldte haza távolról jött kliensét, hogy szeptember végén négy-öt napra újra megismételhesse a rádiumkúrát. A sugár okozta seb most hamarabb gyógyul, hízik, de fizikuma egyre gyengül.

Sorra jelennek meg remekművei (’Esti Kornél’, Lear király-fordítása, híres nagy versei közül a ’Marcus Aurelius’, ’Hajnali részegség’), majd a folyamat megnyugodni látszott, sőt 1935. augusztus 5. és 1936. április 30. között egy új szerelem lobbantotta lángra költői fantáziáját, mert testi vágyakról már aligha lehetett szó. A visegrádi újságíró-üdülőben nyaralva ismerkedett meg Radákovich Máriával, akihez a ’Szeptemberi áhítat’ gyönyörű sorait írta:

„Mily pantheizmus játszik egyre vélem,
hogy századok emlékét visszaélem?”

– sóhajtott a halálos beteg és halálosan szerelmes költő. Rövidesen rosszul lett, láz, hasfájás, tifusz gyanújával a Herzog-klinikára szállították, de szerencsére a súlyos diagnózis nem bizonyult valódinak. Viszont szinte szemmel láthatóan kezdtek nőni az áttétek következtében az áll alatti nyirokmirigyek. Az áldiagnózis: Pfeiffer-féle mirigykór, azt nézheti a lexikonokban, vagy a Larousse médicale lapjain. Elkezdődtek nyelési zavarai, röntgenkúra vált szükségessé. Tátraszéplakra utaztak, fel egészen Poprád-Felkáig. Egyre nyomasztóbb a hangulata, már alig hisz a gyógyulásban.

A karácsony estét otthon töltötte, de másnap családja nélkül leutazott a Bácskába édesanyjához és öccséhez. Szilveszterre visszajött, egyre depresszív hangulatban. 1936 vízkeresztjén orvoshoz fordultak, február 5-én ismét Stockholmba mentek. Eredeti terv szerint pár napra, de közel egy hónapig kényszerültek maradni. A svéd fővárosból még azt írja Radákovich Máriának: „javul állapotom, kijárok, s reménykedem is. Berven tanár bíz a fülgyógyulásomban. Jégszekrény ez a Skandinávia... én azonban hiszek az életben...” Akkor még nem sejthette, hogy ez az utolsó levele Máriához. És az utolsó esztendeje az életben.

Március elején Berlinen keresztül jöttek haza. A svéd tanár ellátta gyógyszerekkel, morfínnal is. A német fővárosban a Collegium Hungaricum biztosított neki két napra otthont. Láza magasra szökött. Szerencsére akadt két magyar orvos, nagy nehezen sikerült utazóképes állapotba segíteni. Menekültek az 1936-os Berlin fagyos légköréből.

Mit írt a svédekről?

„Hallgatnak ők is, én is hallgatok,
de csöndjeink nem érnek össze végül,

mivelhogy én magyarul hallgatók,
s ők svédül.”

A március első hetében hazajött Kosztolányi mindössze fél napig bírta otthon, orvosi kezelés nélkül. Előbb a Városmajor utcai János Szanatóriumba, majd a Szent János Kórház B-pavilonjába vitték. Mindennapos látogatói: Karinthy, Babits, Márai Sándor és Ascher Oszkár. Március 28-án Márai ajánlására egy fiatal sebész, a Manninger-tanítvány Hauber László főorvos megpróbálta a lehetetlent: eltávolítani a nyirokmirigyeket. A műtétet három szakaszban végezte. Eltávolította előbb a daganatcsomó felét, sikerrel. A másodiknál teljesen kiirtotta a kóros képződményt, a harmadik beavatkozásnál már nem talált daganatgyanús szövetet. Ezután biztató javulás következett, haza is mehetett. A lábadozás nem sokáig tartott, jelentkeztek a sugárkezelés utóhatásai: nekrozisok, szövetleválások, s a szervezet védekező apparátusának súlyos károsodása. Augusztusban ismét a Szent János Kórház szomorú lakója. Ekkor látogatta meg a neves francia orvosíró, Georges Duhamel, aki elsősorban Kosztolányi révén lett a magyar irodalom nagy tisztelője. Az orvos megrázóan búcsúzik író társától, tisztában van a prognózissal.

Augusztus 9-én drámai fordulatként gégevizenyő lépett fel, az inspekciós orvos csak gyors légszörmetszéssel tudta elhárítani a megfulladás veszélyét. Nyelni nem tud, orrszondán keresztül táplálják, Katzenstein-féle csepegőklimzával pótolják a folyadékot, amelynek még a nevéből is irtózik. Színe egyre szürkébb, a vérszegénység ellen, s a védekezőképesség fokozására többszöri vérátömlesztést kap. A tracheotómia után papírszeletkére írva érintkezik a külvilággal. „Tedd, hogy éljek” – könyörgött kétségbeesetten Hauber főorvosnak. Néha még humora is felcsillan: „Lázálmaimban ön kínai volt. Beszéltem erről önnek? 400 féle kínai nyelv van.”

Ahogy a 'Februári óda' megrázó soraiban írta:

„Kések között, a végzet a vállamon,
téged dalollok, még nyomorékul is,
száj nélkül is, szájamban sebbel,
emberi nagyság.”

Ascher Oszkár volt utolsó óráinak a tolmácsoló tanúja. Angyali kedélye még ebben a pokoli kínban sem hagyta el. „Mehr Luft” írta Goethe sokat idézett „Mehr Licht” kívánságára utalva, mert ő is tudott „utolsó szavakat komponálni”. A krónikus szepsziszből sülyyedéses tüdőgyulladás alakult ki, láza alig csillapítható. A morfínnal sem „takarékoskodnak”, de minden hiába. „Édes professzor meghalok, meghalok talán én is”, jegyezte vizit előtt egy cetlire. Az exitus november 3-án következett be, 11 óra 6 perckor. Ötvenegyedik évében.

Az esztétizálás az irodalomtörténész tiszte. Ám szenvedéseiből kitetszik, hogy még a halálban is Babits Mihálynak volt méltó társa ez a hozzánk oly közel vibráló költői tünemény, akinek életműve nélkül szegényebb lenne irodalmunk. Csehov, Csáth Géza és Ferenczi Sándor legjobb értői közül való, nem kis dicséretére egy nagy költőnek.